Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

NORMAL COSTING ASOSIDA KOMPANIYANING AMALIY MISOLLARI BO'YICHA BUY URMA TANNARXINI HISOBLASH

Nurniyozov Feruz Abdurashidovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Buxgalteriya hisobi kafedrasi o'qtuvchisi

Xasanova Marjona Eshbekovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Buxgalteriya hisobi va menejment fakulteti talabasi

marjonahasanovaa1@icloud.com

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20089048

Annotatsiya: Ushbu maqolada normal costing usuli asosida kompaniyalarda buyurtma tannarxini hisoblashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Maqolada buyurtma tannarxi tizimining mazmuni, ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash usullari hamda bilvosita xarajatlarni oldindan belgilangan stavkalar asosida hisoblash mexanizmi tahlil qilingan. Shuningdek, ishlab chiqarish korxonasi misolida material xarajatlari, mehnat xarajatlari va umumishlab chiqarish xarajatlari asosida mahsulot tannarxini aniqlash bosqichlari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari normal costing usulining korxonalarda xarajatlarni nazorat qilish, mahsulot tannarxini aniq hisoblash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyatini ochib beradi..

Kalit so'zlar: Normal costing, buyurtma tannarxi, xarajatlar hisobi, ishlab chiqarish xarajatlari, bilvosita xarajatlar, oldindan belgilangan stavka, mahsulot tannarxi, boshqaruv hisobi, korxona xarajatlari, ishlab chiqarish samaradorligi, kalkulyatsiya, mehnat xarajatlari, material xarajatlari, umumishlab chiqarish xarajatlari, costing tizimi, manufacturing cost, job order costing.

Annotation : This article discusses the theoretical and practical aspects of calculating job order costing based on the normal costing method in companies. The study explains the essence of the job order costing system, methods of allocating production costs, and the mechanism of calculating indirect costs using predetermined overhead rates. In addition, using the example of a manufacturing company, the article demonstrates the stages of determining product cost based on direct material costs, direct labor costs, and manufacturing overhead expenses. The results of the study show the importance of the normal costing method in controlling production costs, accurately determining product cost, and supporting effective managerial decision-making.

Keywords: Normal costing, job order costing, cost accounting, manufacturing costs, indirect costs, predetermined overhead rate, production cost, managerial accounting, company expenses, production efficiency, cost calculation, labor costs, material costs, manufacturing overhead, costing system, management accounting, production management.

Kirish Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarda xarajatlarni samarali boshqarish va mahsulot tannarxini aniq hisoblash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, individual buyurtmalar asosida mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarda buyurtma tannarxini hisoblash tizimi keng qo'llaniladi. Ushbu tizimda normal costing usuli ishlab chiqarish xarajatlarini oldindan belgilangan stavkalar asosida taqsimlash imkonini beradi. Normal costing — bu mahsulot tannarxini hisoblash usuli

bo‘lib, unda to‘g‘ridan-to‘g‘ri material va mehnat xarajatlari haqiqiy qiymatda, umumishlab chiqarish xarajatlari esa oldindan belgilangan stavka asosida hisobga olinadi. Ushbu usul korxonalarga xarajatlarni tezkor nazorat qilish va rejalashtirish imkonini yaratadi.

Hozirgi kunda ishlab chiqarish korxonalari keskin raqobat, xomashyo narxlarining oshishi hamda bozor talabining tez o‘zgarishi sharoitida faoliyat yuritmoqda. Bunday vaziyatda mahsulot tannarxini aniq hisoblash korxonaning iqtisodiy muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, buyurtma asosida mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun xarajatlarni alohida hisoblash va nazorat qilish zarurati yanada ortadi. Normal costing tizimining asosiy mohiyati shundaki, unda umumishlab chiqarish xarajatlari oldindan hisoblangan stavkalar asosida mahsulotlarga taqsimlanadi. Bu esa korxonalarga hisobot davri tugashini kutmasdan mahsulot tannarxini aniqlash imkonini beradi. Natijada rahbariyat tezkor va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishi mumkin bo‘ladi. Shunga qaramasdan, amaliyotda normal costing tizimini qo‘llash jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelmoqda. Eng asosiy muammolardan biri — bilvosita xarajatlarni noto‘g‘ri taqsimlashdir. Ko‘plab korxonalarda umumishlab chiqarish xarajatlari eskirgan taqsimlash bazalari asosida hisoblanadi. Masalan, ayrim ishlab chiqarish korxonalari barcha xarajatlarni faqat ishchi soatlari asosida taqsimlaydi. Holbuki, zamonaviy ishlab chiqarishda avtomatlashtirish darajasi oshib borayotgani sababli bunday usul mahsulot tannarxining noto‘g‘ri shakllanishiga olib kelishi mumkin. Bilvosita xarajatlarning noto‘g‘ri taqsimlanishi mahsulot narxining asossiz ravishda yuqori yoki past belgilanishiga sabab bo‘ladi. Bu esa korxonaning bozordagi raqobatbardoshligini pasaytiradi hamda foyda miqdoriga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim hollarda noto‘g‘ri tannarx hisob-kitobi sababli korxonalar zarar bilan ishlashi ham mumkin.

Yana bir muhim muammo — xarajatlar ustidan nazoratning sustligidir. Ishlab chiqarish jarayonida xomashyo sarfining ortishi, energiya resurslaridan samarasiz foydalanish yoki ishchi kuchidan noto‘g‘ri foydalanish mahsulot tannarxining oshishiga olib keladi. Agar korxona rahbariyati ushbu xarajatlarni doimiy nazorat qilmasa, ishlab chiqarish samaradorligi pasayadi. Shuningdek, noto‘g‘ri rejalashtirish ham normal costing tizimining samaradorligini kamaytiradi. Ko‘plab korxonalarda rejalashtirilgan umumishlab chiqarish xarajatlari real iqtisodiy holatga mos kelmaydi. Natijada oldindan belgilangan stavkalar noto‘g‘ri shakllanadi va hisobot davri oxirida qo‘shimcha farqlar yuzaga keladi Biroq amaliyotda inflyatsiya darajasi oshishi, energiya narxlarining ko‘tarilishi yoki xomashyo tanqisligi sababli haqiqiy xarajatlar rejalashtirilgan ko‘rsatkichlardan yuqori bo‘lishi mumkin. Bu esa mahsulot tannarxining noto‘g‘ri hisoblanishiga olib keladi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun korxonalarda zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish zarur. Birinchi navbatda, oldindan belgilangan stavkalarni muntazam ravishda yangilab borish kerak. Bozor sharoiti va ishlab chiqarish hajmidagi o‘zgarishlar xarajatlar tarkibiga bevosita ta’sir qiladi. Ikkinchidan, korxonalarda raqamli texnologiyalar va ERP tizimlarini joriy qilish muhim ahamiyatga ega. Avtomatlashtirilgan hisob tizimlari xarajatlarni aniq kuzatish, xatolarni kamaytirish hamda real vaqt rejimida ma’lumot olish imkonini beradi. Uchinchidan, umumishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlashda faqat mehnat soatlaridan emas, balki mashina soatlari yoki activity-based costing kabi zamonaviy usullardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu mahsulot tannarxining yanada aniq shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, xodimlarning malakasini oshirish ham muhim omil hisoblanadi. Boshqaruv hisobi va xarajatlarni boshqarish bo‘yicha bilimga ega mutaxassislar korxona samaradorligini oshirishda katta rol o‘ynaydi. Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, normal costing tizimi nafaqat mahsulot tannarxini aniqlash vositasi, balki strategik boshqaruvning muhim elementi ham hisoblanadi. To‘g‘ri tashkil etilgan xarajatlar tizimi korxonaga resurslardan samarali foydalanish, isrofgarchilikni kamaytirish va uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta’minlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, normal costing usuli buyurtma tannarxini hisoblashda samarali boshqaruv vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu tizim korxonalarga mahsulot tannarxini tezkor aniqlash, xarajatlarni nazorat qilish va boshqaruv qarorlarini samarali qabul qilish imkonini beradi. Biroq amaliyotda bilvosita xarajatlarni noto‘g‘ri taqsimlash, xarajatlar ustidan nazoratning sustligi va rejalashtirishdagi kamchiliklar tizim samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli korxonalarda zamonaviy hisob tizimlari, raqamli texnologiyalar hamda ilmiy asoslangan xarajatlarni boshqarish usullarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, normal costing tizimi korxonalarda moliyaviy intizomni mustahkamlashga, ishlab chiqarish jarayonlarining shaffofligini oshirishga ham xizmat qiladi. Xarajatlarning aniq hisobga olinishi rahbariyatga mahsulot narxini asosli ravishda belgilash, foyda darajasini prognoz qilish va resurslardan oqilona foydalanish imkonini yaratadi. Ayniqsa, individual buyurtmalar asosida ishlovchi korxonalarda ushbu tizim ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bundan tashqari, normal costing usuli korxonalarga bozor sharoitidagi o‘zgarishlarga tez moslashish imkonini beradi. Xarajatlar tahlilining muntazam olib borilishi korxonaning iqtisodiy xavflarini kamaytiradi hamda strategik rejalashtirish sifatini oshiradi. Natijada korxona uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikka erishishi va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashi mumkin. Kelgusida ishlab chiqarish korxonalarida activity-based costing, raqamli boshqaruv tizimlari va sun’iy intellekt asosidagi hisob-kitob texnologiyalarini joriy etish normal costing tizimining samaradorligini yanada oshirishi mumkin. Shu bois normal costing usulini takomillashtirish va uni amaliyotga keng tatbiq etish zamonaviy boshqaruv hisobining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining milliy buxgalteriya hisobi standartlari.
3. Karimov A.A. — Boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
4. Raximov T. — Korxonalarda xarajatlar hisobi va tannarx kalkulyatsiyasi. Toshkent, 2020.
5. Isroilov B.I. — Boshqaruv hisobi va zamonaviy costing tizimlari. Toshkent, 2022.
6. Mamatov Q. — Ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
7. Horngren, C. T., Datar, S. M., Rajan, M. — Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson Education, 2018.
8. Hilton, R. W. — Managerial Accounting: Creating Value in a Dynamic Business Environment. McGraw-Hill Education, 2019.
9. Garrison, R. H., Noreen, E. W., Brewer, P. C. — *Managerial Accounting*. McGraw-Hill, 2021.
10. Drury, C. — *Management and Cost Accounting*. Cengage Learning, 2018.